

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ЧУКУТ СВІТЛАНА АНАТОЛІІВНА

СПАДКОЄМНІСТЬ У СФЕРІ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ

/ Соціально-філософський аналіз /

Спеціальність - 09.00.11. - соціальна філософія

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філософських наук

Київ - 1993



00814808 (Т)

Робота виконана на кафедрі
філософського факультету К
Шевченка

Науковий керівник - доктор філософських наук, професор
НАДОЛЬНИЙ І.Ф.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
МОКЛЯК М.М.
кандидат філософських наук, доцент
НІКОЛАЄНКО Л.Г.

Провідна установа - Київський технологічний інститут харчової
промисловості, кафедра філософії і культури

Захист відбудеться 29 червня 1993 року о 14 годині на за-
сіданні Спеціалізованої Вченої Ради Д 01.01.04 при Київському
університеті ім.Тараса Шевченка за адресою : 252601, м.Київ - 17,
вуд. Володимирська, 60, ауд. 314.

З дисертацій можна ознайомитись у науковій бібліотечі
Київського університету ім.Тараса Шевченка / вуд.Володимирська,
буд.58./

Автореферат розіслано 28 травня 1993 року.

Вчений секретар
Спеціалізованої Вченої Ради

Сиринка П.І.

проф. Сиринка П.І.

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

Актуальність теми. Дослідження проблеми спадкоємності в сфері духовної культури зумовлено необхідністю пошуків і впровадження в соціальну практику ефективних механізмів відродження внутрішнього зв'язку духовності з її глибинним джерелом – культурно-історичною традицією. Без таких механізмів не може бути входження духовного виробництва в загальноцивілізаційне русло. Нове не народжується поза й всупереч старому. Старе ж "увиходить" в нове шляхом протиріччя. Від ефективності механізму взаємозв'язку першого і другого значно залежить якість нового, особливо це стосується духовної творчості і культури.

Вивчення механізму спадкоємності в сфері духовної культури дедалі набирає все більшої ваги, оскільки викликається як загостренням глобальних проблем загальноцивілізаційного значення, так і глибокими змінами в життєдіяльності нашого суспільства. Усунення тоталітаризму, відсутність жорсткого ідеологічного регулювання, політичні зміни в соціальній структурі – всі ці фактори сучасного суспільного розвитку спричиняють своєрідну переоцінку філософських цінностей, існуючих ідей.

Проблему спадкоємності роблять актуальною, насамперед, радикальні зміни в суспільстві, що неминуче детермінують посилення інтересу до дослідження сутності цього соціального феномена, його взаємозв'язку з духовною культурою. Власне, проблема спадкоємності не може більше лишатися в межах вивчення специфіки її виявлення в тих чи інших сферах соціо-культурного процесу, де вона розглядається як окремий момент розвитку цілого. В такому разі не звертається достатня увага дослідників на сутність спадкоємності, що складається із збереження тих чи інших елементів цілого як системи. Пов'язуючи сучасне з минулим і майбутнім, спадкоємність тим самим зумовлює стійкість цілого.

Спадкоємність охоплює ширші – загальнолюдські – проблеми організації світу, де вона складається з осягнення і досягнення людиною сенсу свого буття – своєї одвічної сутності.

Отже, розробка механізму функціонування спадкоємності в сфері духовної культури має як практичне, так і теоретичне значення для аналізу, вивчення та прогнозування процесів, які відбуваються в суспільстві і впливають на стан духовної культури.

Ступінь дослідження теми. Питання взаємозв'язку спадковості і культури, спадковості і цивілізації, спадковості і досвіду - завжди були в центрі уваги філософів як минулого, так і сучасного. У вітчизняній фаховій літературі ХХ ст. можна виділити такі складові вивчення проблеми:

- спадковість розглядається, як взаємовідношення людини і культури, як мікро- та макрокосму в працях Бердяєва М.О., Новгородцева П.Г., Флоренського П.В. та інших ¹;

- спадковість досліджується як виявлення дії закону заперечення заперечення в соціо-культурних процесах - у працях Антоненка А.Е., Арзиматова Ж.З., Арнольдова А.І., Балера Е.А., Гриценко І.І., Давидовича В.Д., Дмитрієва В.В., Єльмєєва В.Л., Журавльова В.В., Іконникової С.М., Казакова А.П., Когана Л.М., Межуєва В.М., Мукашова Е.А., Уладова А.К. та інших;

- особливо плідно здійснюється пошукове дослідження окремих елементів, форм, видів спадковості. Проблемами соціального досвіду, як частини механізму спадковості, займаються Аверин А.М., Буєва Л.П., Ігнат'єв В.А., Карагодін В.С., Сидоров А.О.; історичного - Єсипчук Н.М., Пронякин В.І., Царьов Б.В. За останні роки проблема традицій як форми спадковості активно розроблялася в межах філософських, соціально-психологічних, етнографічних, політологічних, естетичних досліджень. У працях Антонова А.М., Вілциньєва Р., Горгошиадзе М.Б., Зелєнкова А.І., Касавіна І.Т. ґрунтовно висвітлені питання сутності традиції як соціо-культурного феномена, її вияви, характер впливу на суспільний розвиток та життєвий шлях кожної особистості. Проблема цінностей, як складового елементу механізму спадковості, яскравіше відображена в дослідженнях Гуревича П.С., Мирнової Р.Е., Чавчавадзе З.К.;

- спадковість, як система соціуму, знайшла відображення в працях Балера Е.А., Ісмаїлова Ф.Д., Швейцера А.Проте, в них проблема спадковості здебільшого зводиться до дії закону заперечення заперечення в суспільстві. В розумінні спадковості цими авторами виділяється дві сторони: негативна / консервативна /, під

¹ Див.: Бердяєв Н. Смысл творчества: опыт оправдания человека. - М., 1916.; Новгородцев П. Об общественном идеале. - К., 1919.; Флоренский П. Столп и утверждение Истины. - М., 1914.

якою розглядається абсолютне заперечення раніш досягнутих результатів у розвитку духовної культури та позитивна /прогресивна/ - сутність якої полягає в збереженні і розвитку конструктивних результатів, накопичених попередніми поколіннями.

Проблема функціонування спадковості у сфері духовної культури в тій чи іншій мірі висвітлюється також у працях Андрущенка В.П., Гончаренка М.В., Гордієнка А.Т., Губерського Л.В., Зазна І.А., Іванова В.П., Кітова М.Г., Кириченка М.Г., Левчук Л.Т., Манохи О.Є., Москаленко В.В., Надольного І.Ф., Старченко Т.В., Шинкарука В.І., Шудрі К.П. та інших.

Взаємозв'язок проблеми спадковості з питаннями відродження національної духовної культури посів чільне місце в творчості таких діячів культури та науки, як Дзюба І.М., Діброва В., Драч І., Квіт С., Кононенко П.П., Корнієнка Н., Олійник Б., Павличко Д., Ткачук Б., Ульянівська С., Хоролець Л.

Бременко А.М., Малахов В.А., Молчанов Н.А. досліджують питання взаємовідношення та взаємовпливу спадковості в межах національної культури. Слід зазначити роль кінооб'єднання при студії "Київнаукфільм" - "Культурна спадщина". Фільми об'єднання розкривають теми трьох циклів : світова культура, історія; славянство і українська культура; людина в системі культурних цінностей /минуле, сучасне, майбутнє/.

Уже перелічені дослідження - доказ того, що проблема спадковості в сфері духовної культури розглядається не автономно, відокремлено од інших проблем, а як процес складений з найрізноманітніших проявів діяльності. Разом з тим, аналіз літератури засвідчує, що питання функціонування спадковості в сфері духовної культури ще не ставилися і не вивчалися як цілісна й відносно самостійна філософсько-соціологічна проблема. Наведені праці, як правило, позбавлені опису механізму, що детермінує вплив спадковості в сфері духовної культури на розвиток особистості : сам аналіз спадковості переважно обмежується лише визнанням такої, без чіткого погляду на її форми і види ілюстрацій.

Зважаючи на актуальність, теоретичне й практичне значення, а також недостатнє дослідження проблеми спадковості в сфері духовної культури, автор обрав її як предмет самостійного філософського аналізу.

Мета і завдання дослідження. Головна мета дисертаційної праці полягає в розкритті глибинного взаємозв'язку та взаємообумовленості основних складових елементів духовної культури. Автором зроблена спроба теоретичного визначення механізму функціонування спадковості в сфері духовної культури шляхом їх розгляду.

Реалізація мети передбачає вирішення таких конкретних і взаємопов'язаних завдань:

- визначити філософсько-соціологічний зміст спадковості в аспекті взаємообумовленості та взаємодії соціального та історичного досвідів;

- виявити мету процесу спадковості в сфері духовної культури і накреслити найефективніші шляхи її досягнення;

- пояснити особливість та соціо-культурний сенс спадковості в сфері духовної культури як безпосереднього зв'язку творчого розвитку духовно-культурних надбань суспільства;

- розкрити сутність традиції як форми спадковості і поставити її у взаємозв'язок з іншими формоутвореннями / іновацією, метастереотипом, переказом, мовою тощо/;

- виділити та проаналізувати специфіку видів спадковості на основі діального відношення суб'єкта до об'єкта;

- виявити і обґрунтувати раціоналізацію засобів спадковості / первинних та вторинних, гуманітарних та технічних / і їх функціонування в умовах сучасних інформаційних процесів.

Методологічна і теоретична основа дослідження. Здійснення філософського дослідження проблеми спадковості в сфері духовної культури на рівні завдань нової історичної епохи, можливе лише на досягненнях як нашої, вітчизняної, так і світової філософської, культурно-освітньої думки. Так, у дисертації використовуються результати класичного філософського розуміння спадковості Августином А., Епіносом Ф., Гегелем Г., Гобсом Т., Лейбніцем В., Сковородов Г., Шелінгом Ф., Шевченком Т., Драгомановим М., Франком І. та іншими, а також важливі теоретичні висновки, пов'язані з необхідністю розвитку загальнолюдського, гуманістичного змісту суспільної історії. При цьому залучалися праці багатьох вітчизняних дослідників, присвячені проблемі спадковості в сфері духовної культури, її видам та формам.

Не ставлячи аперед собою спеціального завдання аналізу різних концепцій сучасної зарубіжної філософії, автор використав конструктивні ідеї, пов'язані з розробкою проблеми традиції у працях Гадамера Г., Касирера Е., Шелера М.; цінностей - Ріккерта Г., Іггелла де Унамуно, Шелера М. Аналізувався також матеріал із культурно-історичних досліджень та художньої літератури.

Наукова новизна дослідження. В дисертації здійснено соціально-філософський аналіз механізму функціонування спадковості в сфері духовної культури, уточнено зміст, виділені форми та види цього феномену, розкрито полеміку й роль суб'єкта діяльності в його інституціональних та процесуальних проявах.

У наслідок здійсненого дослідження автором одержані висновки, що мають належну ступінь наукової новизни і вносяться на захист:

- історико-філософська рефлексія проблеми спадковості в сфері духовної культури виявляє її глибинні та соціальні джерела в традиційних культурах і їх науково-філософських інтерпретаціях од стародавніх часів й дотепер як значних різноаспектних утворень, що дали змогу виявити різнобічний зміст спадковості, цілісне уявлення про яку сформувалося лише в новітніх філософсько-культурологічних вченнях початку та середини ХХ ст.;

- спадкованість розглядається як зв'язок різних етапів, ступенів розвитку духовної культури, сутність якої полягає в збереженні суспільно-актуальних елементів цілого чи окремих його частин, як процес накопичення та передачі соціального та історичного досвідів духовно-культурного розвитку суспільства, механізм становлення і розвитку духовної культури в цілому. Особлива увага звертається на специфічну форму спадковості - мову. Як форми спадковості - мова зберігає в собі все, що було здобуто і засвоєно людством; як засіб - вона здійснює передачу від одного покоління до іншого результатів пізнання, певну суму знань, фіксує їх в собі, несе специфіку та особливості свого народу. Ключовим напрямом національно-культурного відродження є радикальне повернення до своїх духовних першоджерел, тобто відродження, збереження, розвиток першоелемента будь-якої культури - мови;

- здійснено методологічний аналіз видів спадковості в сфері духовної культури, в основі якого покладено діяльне відношення

суб'єкта / суспільства, соціальної групи, особистості/ до дійсності. Згідно з багатограністю суб'єкта виділяється формальна та неформальна спадкоємності, показані форми їх здійснення в контексті взаємовідношення загальнолюдських і пануючих в даному суспільстві пріоритетів;

- визначена мета процесу спадкоємності в сфері духовної культури, сутність якої полягає в знаходженні людини /людством/ сенсу свого буття, осмислення свого призначення. Звертається також увага на те, що досягнення цієї мети можливе лише за допомогою соціального вибору, основою якого виступає та чи інша система цінностей. Відзначається, що національне відродження України історично збігається із входженням народів сучасного світу в нову цивілізацію, яке потребує не тільки активізації матеріальних, але й духовних зусиль. Нація, держава, особистість живляться, насамперед, духовними цінностями культури;

- виділені засоби спадкоємності, за допомогою яких здійснюється безпосереднє включення суб'єкта в механізм спадкоємності духовної культури. Умовно окреслюється два рівні їх функціонування: безпосередньо по відношенню до свого творця - первинні та вторинні; по відношенню до споживача, тобто до кожної окремої людини - гуманітарні та технічні засоби. Первинні засоби безпосередньо розглядаються як результат творчості особистості, вторинні - є похідними від первинних, інакше кажучи, спілкування між людиною /споживачем/ і твором /первинним засобом спадкоємності/ відбувається за допомогою відповідних соціальних інститутів. Доведено, що гуманітарні засоби охоплюють первинні та вторинні в наслідок чого їм властива гуманітарно-моральна діалогічність; технічним же засобам, що виникли під впливом науково-технічного прогресу, характерна масова доступність та інформативність, за участю яких створюються умови спілкування з творами мистецтва і всією культурною спадщиною на відстані споживача від них.

Теоретичне та практичне значення дослідження складається перед усім з опису механізму функціонування спадкоємності в сфері духовної культури, виявленні його складових, які зумовлюють ефективну дієвість цього процесу. В дослідженні уточнена повнота змісту спадкоємності як діалектики соціального та історичного досвідів, виділені на основі діяльного відношення суб'єкта до об'єкта види

спадкоємності - формальна та неформальна. Науково-теоретичне значення праці полягає в тому, що її результати істотно доповнюють соціально-філософські концепції культури та історичної творчості, обумовлюють можливість нових підходів до аналізу процесу спадкоємності та ролі особистості в ньому.

Матеріали дисертації мають вихід у практику суспільних перетворень, пов'язаних із пошуком шляхів та способів активного вклинення особистості в історичний процес. Ряд положень дисертації можуть стати методологічною основою аналізу понятійно-категоріального апарату соціальної філософії, політології, теорії культури, соціології, педагогіки. Результати і висновки дослідження можуть бути використані при підготовці нормативного курсу філософії, історії та теорії культури, спецкурсів, присвячених проблемам духовної культури, взаємовідносинам людини і суспільства, культури і цивілізації, зрештою можуть бути застосовані в педагогічній та освітній діяльності.

Апробація дослідження. Основні положення дисертації доповідалися автором на : XIII Всесоюзному теоретичному семінарі - "Світогляд і наукове пізнання" / Київ - Ужгород, 1990 р./; Республіканській науково-теоретичній конференції - "Людина. Світогляд. НІІ" / Київ - Краматорськ, 1991 р./; Республіканській науково-методичній конференції - "Методологічні і методичні основи оновлення філософської освіти в вищій школі" / Київ, 1991 р./; У Республіканській школі молодих філософів / Алушта, жовтень 1991 р./, а також обговорювались на засіданні кафедри філософії гуманітарних факультетів Київського університету ім. Тараса Шевченка.

Структура дисертації зумовлена поставленими завданнями, логікою їх вирішення. Вона складається із вступу, трьох розділів, заключення та списку використаної літератури, м.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ПРАЦІ

У "Вступі" обґрунтовується актуальність теми дисертації, показується ступінь її наукової розробки, визначається мета і завдання дослідження, окреслюються методологічні та теоретичні основи їх вирішення, розкривається наукова новизна одержаних результатів, науково-практичне значення проблеми спадкоємності в сфері духовної культури.

У першому розділі - "Історико-філософська рефлексія проблеми спадкоємності в сфері духовної культури" - обумовлюється необхідність аналізу проблеми спадкоємності, розкривається її своєрідність. Оскільки спадкоємність у сфері духовної культури не набула ще теоретичного опрацювання, яке відповідало б належній повноті цього феномена, автор прагнув прослідити особливості якісної своєрідності спадкоємності у філософських вченнях минулого. В цьому розділі аналізуються деякі з них, що найбільш яскраво відображають сутність процесу спадкоємності в сфері духовної культури.

Спадкоємність і досвід. Взаємозв'язок спадкоємності і досвіду, на думку автора, має два рівня. Перший включає спадкоємність як безпосередню передачу досвіду від однієї людини до іншої або використовує раніш набуті знання, уміння та навички / Мо Цзи, Гобс Т. /. Другий характеризується тим, що суб'єктом пізнання виступає не окремих індивід, а соціальна сукупність, яка забезпечує спадкоємність здобутих людством знань, їх передачу від одного покоління до іншого / Н'яя, Аристотель, Монтень М., Бекон Ф. / Так, М. Монтень підкреслював, що за допомогою досвіду можна досягти того, що раніш не досягалось. І найцінніше тут те, - писав філософ, що досвіди окремо взятих індивідів зливаються в соціальний досвід, на основі якого невідоме одному століттю, пояснюється в наступному, чого не вдається досягти одному, вдається іншому, науки і мистецтва не відбиваються одразу в готову форму, але творяться і відбиваються поступово, шляхом повторного багаторазового опрацювання і шліфовки.¹

Спадкоємність і час. Розгляд проблеми взаємозв'язку спадкоємності й часу дає змогу нам виявити ще одну грань процесу спадкоємності в сфері духовної культури. Насамперед, це стосується творчості А. Августина, який дає в своїх працях цікаву трактовку взаємозв'язку спадкоємності і часу, підкреслює те, що тривалість часу складається з спадкоємної послідовності різних миттєвостей, когрі не можуть проходити разом, у вічності ж, навпаки, немає подібного проходження, а все зосереджується в сучасному, ніби в наявності, тоді як ніякий час в цілому його складі неможливо назвати сучасним. Все, що минуло майже складається з майбутнього і все майбутнє наше залежить від минулого, все ж минуле і все майбутнє утворюється із сучасного, завжди сущого, для котрого немає ні минулого,

¹ Монтень М. Опытн. - М.-Л., 1954. - Кн. 2. - С. 269.

ні майбутнього, того що ми називаємо вічністю.¹

Закономірність взаємозв'язку минулого, сучасного й майбутнього у вигляді принципу безперервності зображена, зокрема, Г. Лейбніцем. Цей принцип полягає в тому, що все у всесвіті пов'язано в такий спосіб, що сучасне приховує в собі у зародку майбутнє і всякий сучасний стан природно пояснюється тільки у вигляді іншого йому безпосередньо попереднього стану. Закономірність природних явищ, за Лейбніцем, утворює не що інше, як такий ланцюг, у якому різні роди явищ настільки тісно пов'язані, що ні чутливим сприйняттям, ні умов неможливо точно установити той момент, коли одне закінчується і починається інше, оскільки всі проміжні види, тобто види, які пролягають навкруж точок перегину і повернення, повинні мати подвійне значення, характеризуватися такими ознаками, які з однаковим правом можна було б віднести як до одного, так і до іншого з цих суміжних видів.²

Часовий вибір спадковості є істотним в аналізі безперервності і змін, які відбуваються в різних складових духовної культури.

Спадкованість й історичний процес. Особливе місце в характеристиці проблеми спадковості посідають погляди представників німецької класичної філософії, які дали глибокий аналіз функціонування спадковості у сфері духовної культури в історичному процесі. Так, досліджуючи проблему волі, Я. Фіште поставив ступінь волі, доступної людині, у залежність не від індивідуальної мудрості /як це було, наприклад, у Б. Спінози/, а від рівня історичного розвитку суспільства, до якого належить індивід.³ Ф. Шелінг при розгляді того, що саме запозичується в ту, чи іншу епоху з попередньої історії, виділяє історичне оповідання, як таке, для якого взагалі єдиним об'єктом є пояснення даного стану у світі. Воно може виносити судження про минуле, виходячи із сучасного і навпаки. Для кожної окремої людини історія існує лише остільки, оскільки минуле впливало саме на нього, і в тій мірі, в якій воно на нього впливало. Шелінг приходить до нового розуміння історії, зокрема до того, що існує лише іс-

¹ Див.: Творения Блаженного Августина Епископа Иппонийского. - Киев, 1901. - С. 56-75.

² Див.: Лейбниц Г. В. Новые опыты о человеческом разуме. - М. - Л. - Союзгиз, 1935. - С. 157-206.

³ Див.: Фіште И. О назначении ученого. - М.: Союзгиз, 1935. - 250с.

торія таких істот, які бачать перед собою ідеал, недосягний для індивіду, але досяжний для роду.¹

Як Фіхте, Шелінг, так і Гегель пов'язує проблему спадкоємності в сфері духовної культури з історичним процесом. Цей зв'язок він зображує за допомогою проходження духом певних стадій свого розвитку. Важливу роль у процесі спадкоємності відіграє традиція, змістом якої виступає те, що створив духовний світ, а загальний дух ніколи не зупиняється в своєму русі. Створене кожним поколінням у сфері науки та духовної культури є спадщиною, зростання якої - результат збереження усіх попередніх поколінь. Ця спадщина виступає водночас як одержання спадщини, так і початок володіння нею. Вона є душею кожного наступного покоління, його принципами, забобонами і скарбом, проте ця одержана спадщина зводиться до ступеня прилеглого матеріалу, відозміненого духом. Одержане, в такий спосіб змінюється, а опрацьований матеріал збагачується і зберігається.²

Спадкоємність і суспільний прогрес. Проблема взаємозв'язку спадкоємності та суспільного прогресу розглянута М. Кондорсе. Він вважав: якщо зображувати розвиток здібностей людини з точки зору результатів відносно маси індивідумів, співіснуючих одночасно в даному просторі, якщо простежити його з покоління в покоління, воно уявиться нам картиною прогресу людського розуму. Цей прогрес, - відзначав філософ, - підкорений тим же загальним законам, котрі спостерігаються в розвитку індивідуальних здібностей, оскільки є наслідком цього розвитку, що спостерігається водночас у великій кількості індивідів, об'єднаних у суспільство. Але результат, що виявляється в кожний момент, залежить від результатів, досягнутих в попередні моменти, він впливає на те, що буде досягнуто в майбутньому.³

Спадкоємність і розвиток людини. Проблема розвитку людини характерна всієї світової історико-філософській спадщині. Зокрема, вона розглядається у філософських творах М. Аврелія, Г. Сковороди,

¹ Див.: Шелінг Ф. В. Система трансцендентального ідеалізму. - М.: Мысль, 1987. - Т. 2. - С. 79-157.

² Див.: Гегель Г. В. Феноменологія духа. - Соч. - М.: Соцэкгиз, 1989. - С. 3-88.

³ Див.: Кондорсе М. А. Эскиз исторической картины прогресса человеческого разума. - М.: Соцэкгиз, 1936. - С. 16.

Г.Каменьського. Так, Г.Сковорода, обумовлюючи ідею самопізнання людини своєї духовної суті як необхідної умови досягнення внутрішнього світу за допомогою осмислення зовнішнього - минулого, майбутнього, сучасного, показує спадкоємність у сфері духовної культури як процес поєднання старого світу з новим. Всі процеси, що відбуваються зовні, суть своє ховають у людині. Тому, щоб пізнати їх, необхідно пізнати самого себе.¹

Особливе місце у взаємовідносинах людини і спадкоємності відводиться "серцю". Воно, вважав П.Куліш, не лише носить у собі бога і світ, але минуле і майбутнє; глибина серця є глибина, в якій жерять історичні спогади і дивні передчуття.

Забудеться ім'я моє, а серце
в далекому потомстві озветься.²

Із серця і через серце озивається до людей історія: кризь сучасність говорить до нас минуле. Культура не твориться, а ніби існує вічно, як вічне усяке історичне буття.

Спадкоємність і національне питання. Взаємовплив національних відносин і духовної культури в процесі спадкоємності аналізується в працях українських філософів та громадських діячів XIX ст. - Т.Шевченка, Лесі Українки, М.Драгоманова, М.Грушевського. Зокрема, М.Драгоманов відзначає особливу роль спадкоємності в сфері духовної культури при вирішенні національного питання: "... на всякий час своя боротьба! Був час коли на такому ґрунті треба було боротися з недовченнями і поверховими напередниками, котрі не розуміли ваги національностей, а тепер треба боротися з назадицями, котрі в барві національній хочуть вести нашу громаду до застарілих і шкідливих думок суспільних і освітніх."³

Значне місце в дослідженнях О.Погобні, І.Франка, П.Куліша займає проблема національної мови. Як вважав П.Куліш: "саме слово, рідне слово, вернуло нам повагу між народами і нову підвалину під нашу підкинуто історичну жизнь."⁴

¹ Див.: Сковорода Г. Повне зібрання творів, Т.І - 2.К., 1973.- С.117 - 125.

² Див.: Куліш П. Твори.- Т.І. Львів: Руська Письменність, 1908.- С.119.

³ Див.: Драгоманов М.П. Вибране.- Київ: Либідь, 1991.- С.476.

⁴ Див.: Куліш П.Твори.- Т.І.- Львів: Руська Письменність, 1908, С. 325.

Спадкоємність і матеріальне виробництво. Одна з основних тут проблем - проблема взаємозв'язку і детермінації спадкоємності різними формами суспільного виробництва. З одного боку, писав К. Маркс, історія є не що інше, як послідовна зміна окремих поколінь, кожне з яких використовує матеріали, капітали, продуктивні сили, передані йому всіма попередніми поколіннями. Іншими словами, головною у розвитку суспільства є спадкоємність матеріального виробництва, яка визначає спадкоємність різних форм духовного життя. З іншого боку, ці, останні, зумовлені рівнем економічного розвитку, в той же час безпосередньо залежать від розумового матеріалу, здобутого попередніми поколіннями.

Отже, автор розглянув основні аспекти проблеми спадкоємності у сфері духовної культури в історико-філософській спадщині, які найістотніше характеризують сутність цього процесу.

У другому розділі - "Взаємозв'язок та взаємообумовленість змісту і форм спадкоємності" - автор розглядає спадкоємність як зв'язок різних етапів, ступенів розвитку культури, сутність яких полягає в збереженні суспільно актуальних елементів цілого чи окремих його частин, як процес накопичення і передачі соціального та історичного досвідів духовно-культурного розвитку суспільства, механізм становлення й розвитку духовної культури в цілому.

В розділі приділена увага деяким особливостям проблеми спадкоємності в сфері духовної культури. Так, існують найрізноманітніші аспекти виділення досвіду як змісту спадкоємності, проте більш за все піддається сумніву факт - чи ввесь досвід виступає змістом спадкоємності, а чи тільки певна його частина. Історія є безперервний процес, в якому тісно переплетено позитивне й негативне. Автор вважає, що виривати з неї лише позитивні моменти, як це робить ряд дослідників, не правомірно. При розгляді тієї чи іншої події, явища необхідно підходити до них конкретно-історично. В історії траплялося, і не раз, коли одне й те саме явище у різні часи оцінювалося по-різному. Тут слід враховувати й роль випадковості. Так, деякі моменти досвіду можуть бути загублені на якомусь ступені суспільного розвитку, а відтак вони не вклучаються в механізм спадкоємності.

У розділі наголошується на тому, що із всього здобутого кожне покоління, кожна людина вибирає саме її необхідне для вирішення поставлених перед нею завдань, для можливості самого її існування, осмислення самої себе. Таким чином, досвід / соціальний та історичний/

виступає змістом спадковості в усій своїй повноті за виключенням безповоротно загублених моментів.

Тут же обґрунтовується думка, що зміст спадковості в сфері духовної культури найповніше зображено в певних формах. Лідство упродовж всієї своєї історії виробило найрізноманітні форми спадковості. Характеризуючи традицію як головну форму спадковості, яка забезпечує накопичення і передачу людського досвіду з метою регулювання суспільного життя, автор під іновацією розуміє зміну сталої традиції, творчість нових форм та зразків поведінки, котрі згодом стереотипізуються. Якщо розглядати традицію як внутрішню форму спадковості, іновація виступає її зовнішньою формою, і - навпаки.

Виходячи з того, що мова є специфічною формою спадковості у сфері духовної культури, стає можливим розглядати її як перехідну ланку між формою спадковості та її засобами. Як форма, мова зберігає все те, що було накопичено і засвоєно лідством, як засіб - здійснює передачу від одного покоління іншому набутих знань, результатів пізнання, фіксує їх у собі, несе специфіку та особливості свого народу. В мові постає наочно та дійсність, яка піднімається над свідомістю кожної окремої людини. Тому в мові не лише зберігається постійне, але й проявляється змінне. Так, зникнення окремих слів і перекручування інших показує нам зміни, які відбуваються в сфері духовної культури та цінностей. Мовний характер нового досвіду передує усьому, що ми пізнаємо і висловлюємо як суттєве.

Аналіз соціально-філософської літератури останніх років показує, особливо це стосується України, що проблема мови як засобу та форми спадковості має важливе значення для відродження національної духовної культури. Денаціоналізація полягає в такій зміні народного життя, коли традиція народу, закладена передовсім у мові, переривається або послаблюється до такого рівня, що постає лише другорядним чинником перетворення. Денаціоналізація постає як ослаблення традиції між дорослим та підлітковим поколіннями, цебто відлученням його од родинного впливу.

Таким чином, автор розглянув взаємозв'язок і взаємообумовленість змісту та основних форм спадковості у сфері духовної культури.

У третьому розділі - "Механізм функціонування спадкоємності у сфері духовної культури" - здійснено методологічний аналіз видів спадкоємності у сфері духовної культури - формальної та неформальної; виділено та проаналізовано засоби спадкоємності, за допомогою яких здійснюється безпосереднє включення суб'єкта в механізм функціонування спадкоємності духовної культури.

В розділі розкривається виділення видів спадкоємності, в основу якого покладено діяльне відношення суб'єкта до об'єкта, де під об'єктом виступає духовна культура, а суб'єктом - суспільство, соціальна група, особистість. Згідно з такою багатогранністю суб'єкта виділяються формальна / носієм - виступає суспільство, пануюча соціальна група / та неформальна / носій - особистість чи творча група людей / спадкоємності.

Автором визначена мета процесу спадкоємності у сфері духовної культури, сутність якої полягає в знаходженні людини / людством / сенсу свого буття, осмислення свого призначення. Досягнення цієї мети можливе лише за допомогою соціального вибору.

Аналіз вибору в єдності формально-логічної та змістових сторін дає змогу визначити основні характеристики, притамані усім його типам і разом з тим показати те, що відрізняє один тип вибору від іншого, а також поєднати у дослідженні розгляд феномена якісних та кількісних критеріїв. Щодо соціального вибору, то він залежить від рівня розвитку потреб суспільства. У зв'язку з цим, необхідно відзначити деякі особливості розгляду соціального вибору крізь призму формальної та неформальної спадкоємностей. Формальна здійснюється за допомогою вибору, спрямованого на максимальне задоволення потреб суспільства, пануючої соціальної групи. Неформальна, навпаки, здійснюється за допомогою вибору, спрямованого на задоволення потреб особистості, тобто кожної окремої людини.

В дисертації показано, що вибір того чи іншого напрямку спадкоємності може відбуватися як усвідомлено, так і неусвідомлено. При цьому встановлюється залежність: чим розвинутіше суспільство, чим вище розвинуті потреби його розвитку, тим усвідомленіше здійснюється вибір спадкоємності, тим ефективнішими стають його результати.

Автор показує, що основов соціального вибору виступає та чи інша система цінностей. Всі цінності, як відомо, - суть цінності для людини, спрямовані на неї, проте це не означає, що цінні лише блага, які є засобами задоволення потреб людини. Цінності можуть бути не

тільки зумовлені суб'єктивними потребами, як цінності-засоби, але й безумовні як цінності-цілі, що стоять перед людиною як категоричні вимоги і є критерієм усіх інших цінностей. Саме у виборі цінностей-цілей проявляється найхарактерніша різниця між формальною та неформальною спадкоємностями. Проведений аналіз показав: в основі формальної спадкоємності знаходяться цінності пануючої соціальної групи чи верстви. Особливо це проявляється у сфері духовних цінностей. В неформальній спадкоємності покладено в основу загальнолюдські цінності, котрі спрямовані на розвиток та підтримку як матеріального, так і духовного життя людини, незалежно від того до якої соціальної групи чи верстви вона належить.

Слід зазначити, що в переламні періоди розвитку того чи іншого суспільства, формальна та неформальна спадкоємності найбільш одні до одної, тобто інтереси суспільного розвитку, соціальної групи та окремої людини максимально зближуються, що так характерно, скажімо, для сучасного відродження української духовної культури.

В результаті дослідження культури взагалі і духовної зокрема, з'ясовано: процеси, що відбуваються в них, можливі лише при наявності засобів спадкоємності, які є своєрідними носіями соціальної та історичної пам'яті. Заодно встановлено, що історична та соціальна пам'ять втілені з усією повнотою у тому, що ми називаємо культурною спадщиною. Можливе й ототожнення понять "культура" та "культурна спадщина", але це - за умови відсутності форм спадкоємності. Саме спадкоємність пов'язує культуру та культурну спадщину як процес та результат. Культурна спадщина, як показано в парці, - це своєрідна сукупність засобів спадкоємності, які сприяють безпосередньому спілкуванню людини з культурою. Засоби спадкоємності охоплюють певним чином "матеріалізований" процес спадкоємності, своєрідну його "живу тканину".

На основі соціально-філософського аналізу засобів спадкоємності, за допомогою яких можлива безпосередня участь кожної конкретної людини в процесі опредмечування та розпредмечування культури, автор умовно виділяє два рівні їх функціонування: відносно їх творця - первинні та вторинні засоби, відносно їх споживача - гуманітарні та технічні. Показано, що первинними виступають засоби, які безпосередньо є продуктами творчості особистості, несуть на собі слід її оригінальності, неповторності. До таких відносяться: книга, картина, музикальний твір, скульптура тощо. Носіями цих засо-

бів є неформальна спадкоємність, а їх творцем - "Творча Меншість" / А.Тойнбі/.

Вторинними засобами спадкоємності виступають похідні від первинних іншими словами, спілкування між людиною /споживачем/ та творінням /первинним засобом спадкоємності/ здійснюється за допомогою суспільства. Носієм їх є формальна спадкоємність, яка використовує первинні засоби для досягнення своєї мети. Вона об'єднує їх, вибирає з них ті, що необхідні їй для формування тих чи інших цінностей. Вторинні засоби представляють собою різноманітні інститути: музеї, бібліотеки, системи освіти, тобто ті, що розраховані на масовий вплив.

Нарешті гуманітарні засоби включають в себе первинні та вторинні засоби спадкоємності, звернуті до особистості, їм властива гуманітарно-моральна діалогічність. Технічні ж виникли під впливом науково-технічного прогресу. Вони не несуть у собі діалогічність, їм байдужий окремий споживач, навпаки, їм характерна масова доступність використання. Технічні засоби не мають авторської неповторності, унікальності. Вони створені безпосередньо для передачі інформації, полегшення засвоєння первинних засобів спадкоємності, тобто з їхньою допомогою прискорюється потік опрацювання інформації, створюються умови спілкування з творами мистецтва та всієї культурної спадщини на відстані од них споживача.

Разом із тим автор доводить, що під впливом інформаційних процесів, які відбуваються в суспільстві, частково зливаються гуманітарні та технічні засоби спадкоємності. Об'єднання цих засобів становить основу засобів комунікації. Розділ закінчується висновком, що за певних умов розвитку суспільства, засоби спадкоємності /особливо це стосується вторинних та технічних/ можуть привести до приходу "п'ятого вершика апокаліпсису" - бездуховності.

Отже, саме спадкоємне змінювання духовної культури стає справжнім фактором цілеспрямованого розвитку людини і суспільства.

У "Заклученні" дисертації викладаються теоретичні та практичні результати, визначаються проблеми, які потребують подальшого науково-теоретичного обґрунтування. Даються практичні рекомендації щодо застосування одержаних результатів дослідження в умовах відродження української національної духовної культури, зокрема, пропонується ввести у навчальних закладах усіх типів курс філософської антропології та україно-народознавства.

Основні положення дисертації відображено в таких публікаціях автора:

1. Философский анализ преемственности в сфере духовной культуры // Духовное творчество: процесс, эффективность. - Киев - Ужгород, 1990. - С. 289 - 290.

2. Особенности функционирования преемственности духовной культуры в условиях НПП // Человек. Мировоззрение. НПП.: Тезисы Всесоюзной научно-практической конференции. - Секция 2. Научное мировоззрение как основа духовности. - Киев - Краматорск, 1991. - С. 119.

3. Теоретические вопросы духовной культуры в курсе философии. Тез. докл. Республикан. научно-практич. конференции "Методологические и методические основы обновления философского образования в высшей школе. - Ч. 2. - Украинская философия и культура в системе образования и воспитания. - Киев, 1991. - С. 33 - 35.

4. Механизм функционирования преемственности в сфере духовной культуры. - Рукопись деп. в ИНИОН РАН. - 12 с./октябрь 1991 г./.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Подписано к печати 25.05.93. Формат 60x84 1/16. Бумага белая писчая.

Печать офсетная. Объем 1 п. л. Тираж 102. Заказ №672. Бесплатно.

Подразделение оперативной полиграфии управления статистики Полтавской области.

г. Полтава, ул. Пушкина, 103.

AB 27.622